

Березенко В. В. – аспірант кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6247-1703>

Детермінанти формування громадянської свідомості виборців

Метою статті є узагальнення наукових поглядів стосовно детермінант формування громадянської свідомості виборців. Методологічний інструментарій представлено сукупністю загальнонаукових і психологічних принципів, а також теоретичних (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) методів. Теоретичним базисом дослідження є роботи провідних вітчизняних та іноземних вчених – психологів, юристів, політологів, соціологів. Наукова новизна. Визначено чинники конструктивності громадянської позиції особи, сформульовано поняття громадянськості як інтегративної властивості особистості. Обґрунтовано засадничі позиції процесу формування громадянської свідомості: забезпечення прав і свобод громадян на підставі ладу в соціумі, який встановлює справедливий державний устрій, сприяє розвитку особистості; гнучка та практична система соціальної підтримки, правила користування якою створюють вигідність дотримання норм поведінки, що знижує або зовсім унеможливує напруженість між різними верствами населення; високий рівень народного господарювання та його прогресивна організація, що спрямована на забезпечення матеріального добробуту всіх членів суспільства й дає змогу вдосконалювати засоби реалізації цього процесу. Висновки. На підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що формування громадянської свідомості становить складний процес усвідомлення особистістю себе не лише як громадянина, а і як виборця. Саме через участь у виборах як у масштабній соціально-політичній події переважна більшість громадян має змогу виявити свою соціальну активність. Окрім того, атмосфера виборів – це той унікальний момент, коли суспільство згадує, відчуває й активно впливає на якість своїх прав, свобод та обов'язків.

Ключові слова: громадянська свідомість; громадянська позиція; права і свободи громадян; соціальна підтримка; норми поведінки; соціальна напруженість.

Вступ

Розвиток в Україні правової демократичної держави передбачає відповідні зміни в політичній, економічній, правовій та інших сферах суспільства. Ці зміни, на жаль, супроводжуються низкою «побічних» явищ – ускладненням економічної ситуації, зростанням рівня безробіття, політико-ідеологічною та соціальною напруженістю, поглибленням нерівності між різними верствами населення, зростанням злочинності тощо. Такого роду перехідні періоди супроводжуються протистоянням політичних сил, кожна з яких прагне досягнути своєї основної мети – прийти до влади, що фактично можливо за допомогою виборчого процесу. Це, у свою чергу, робить інститут виборів одним із основних в умовах розбудови нової державності.

Слід зауважити, що перехідні періоди завжди пов'язані з нестабільністю, суперечливістю громадських позицій і світоглядів, протистоянням різних політичних сил. Останні президентські та парламентські вибори в Україні показали, що значна частина населення не бажає повернення старого державного ладу та його цінностей. Однак наявність ряду глибоких проблем в організації та функціонуванні нашої держави, нестійкість політичної свідомості неминуче призводять до ускладнення та уповільнення демократичних перетворень. Причому зазначені проблеми виявляються як після виборів, так і на етапі їх організації та проведення, прямо можуть впливати на

свідомість виборців, які реалізують право обирати та бути обраним до органів державної влади й органів місцевого самоврядування в Україні.

Водночас громадянська свідомість виборців суттєво впливає на результати виборів, їх взаємодію з народними обранцями з позицій реалізації можливостей впливу на державу та формування її інституцій.

Незважаючи на той факт, що в межах сучасних реформ не приділяють достатньої уваги ідеологічним, моральним і психологічним аспектам виборів, актуальними залишаються питання формування та реалізації громадянської свідомості виборців в Україні.

На проблематиці свідомості виборців акцентували увагу провідні вітчизняні та іноземні вчені – психологи, юристи, політологи, соціологи. Серед них М. А. Бучин, М. В. Костицький, Р. П. Князевич, Ю. Б. Ключковський, М. І. Козюбра, В. П. Колісник, І. Б. Коліушко, Я. В. Любивий, Г. М. Петрова, А. В. Тігаренко, А. А. Чемшит, В. М. Шаповал, Н. М. Ямко та ін. Попри досягнення зазначених науковців, вважаємо за можливе запропонувати й обґрунтувати авторський підхід до формування теоретичного підґрунтя громадянської свідомості виборців, покращення її реалізації.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – визначити та схарактеризувати детермінанти формування громадянської свідомості виборців. Завдання: 1) викласти історичні

передумови формування громадянської свідомості; 2) висвітлити психологічні засади розвитку громадянськості як інтегративної властивості особистості; 3) сформулювати перспективи та ймовірну динаміку сучасних детермінант громадянської свідомості.

Виклад основного матеріалу

З огляду на стрімкі соціально-політичні зміни державоустрою незалежної України, сьогодення виставляє нові, стосовно попередніх поколінь, вимоги до формування громадянської свідомості виборців. Одночасно з вимогами змінюються й детермінанти цього формування (Arutiunian, 2019). Наприклад, якщо у середині ХХ ст. був популярним образ виборця як слухняного виконавця, то поточна історична епоха висуває більш витончений його портрет.

Такі зміни обумовлені, зокрема, технічним прогресом, доступ до якого має переважна більшість населення розвинутих країн. Так, для перевірки тих чи інших передвиборчих лозунгів як окремих кандидатів на державні пости, так і партійних блоків, пересічному громадянину достатньо лише звернутися до Інтернету. Відповідно, сучасного виборця вже не легко ввести в оману.

Також історичні зміни громадянської свідомості виборців ґрунтуються й на сучасних методах забезпечення таємності голосування, валідності підрахунку наданих голосів тощо.

Залишилася в минулому ситуація, коли черги радянських громадян дружно голосували за одного кандидата, оскільки іншого вибору у широкому сенсі цього поняття не було. Проте залишилися старі методи впливу на виборців – це утвердження бажаної виховної парадигми для молоді, що відповідає поточним і прогнозованим потребам країни (Kozlovska, 2006, p. 110; Chemshit, 2004, p. 312).

Ми поділяємо позицію дослідників (Verbytska, 2010; Rashydov, 2012), які наголошують, що громадянське виховання – це складна, планомірна діяльність, спрямована не лише на формування потенційного електорату певного вектора, а й на те, щоб:

– забезпечити екологічний розвиток свідомості громадян;

– сприяти становленню почуття власної гідності, мужності й патріотизму громадян не лише як окремих особистостей, але і як членів суспільства.

Отже, виховати повноцінного громадянина (особу, яка усвідомлює й керується власними правами та обов'язками) й виборця (особу, яка критично й виважено оцінює кандидатів на державні пости) – рівнозначно вихованню сформованої зрілої особистості. Неоднозначне

поняття «повноцінний громадянин» має характеризувати особу, яка активно та конструктивно бере участь у соціальних процесах.

Водночас варто означити контекст «конструктивності». Ми вважаємо, що це дії, вчинки, висловлювання, які спираються на почуття відповідальності громадянина перед суспільством, до якого він належить. Відповідно, особа має надавати високого значення цінностям не лише загальнолюдським, але й святиням свого народу. Наприклад, разом із дотриманням чинного законодавства, основні диспозиції якого порівняно схожі у багатьох країнах (заборона вбивати, красти, ґвалтувати тощо), свідомий громадянин України з пошаною буде ставитися до національних символів та національного одягу.

У сукупності це сприяє гармонізації особистих і суспільних цінностей, тобто призводить до соціальної гармонії загалом. На підставі цього можемо розглядати як окрему та, водночас, інтегративну властивість особистості – громадянськість, котра дозволяє оцінювати, наскільки людина є та відчуває себе дієздатною в юридичному, соціальному, моральному та політичному сенсі.

Тому *основною детермінантою формування громадянської свідомості виборців* можемо назвати опікування держави розвитком громадянськості кожного члена суспільства, тим паче що принципи громадянськості подібні до патріотизму та моральних принципів загалом (Semikolenov, 2006, p. 84; Sazonova, 2018; Sokolov, & Khaneev, 2002, p. 115).

У наукових джерелах надано низку чинників формування громадянськості, що ґрунтуються на підвищенні відчуття спільності нації, народу (Titarenko, 2007, p. 49; Poltorakov, 2004, p. 64). На прикладі України культивування громадянськості з боку держави може мати такий вигляд.

1. Свідома підтримка громадянином державної незалежності України через *участь у виборах* як можливість вільно творити політичне, соціальне, духовне теперішнє та майбутнє українського народу.

Безпосереднім засобом впливу з боку держави на таке ставлення громадян може бути соціальна реклама, наприклад, надання певних віртуальних привілеїв, знаків подяки в соціальних мережах. Нині така реклама стосується у першу чергу переваг та обіцянок тієї чи іншої політичної партії. У населених пунктах України можна побачити безліч білбордів на вулицях, автотрасах із закличками, за кого саме слід голосувати й чому. Те ж саме – у виступах на телебаченні та по радіо: політики декларують свої досягнення та пропонують нові проєкти, спрямовані на «світле майбутнє» суспільства та надання привілеїв окремим категоріям населення.

Здається, що така реклама взагалі не є соціальною, вона суто політична, тобто комерційна. У контексті підвищення громадянськості українського суспільства доречніше було б заохочувати виборців самостійно оцінювати заяви політиків про: а) реальності вже нібито досягнутого; б) можливості зробити обіцяне в майбутньому.

2. Об'єднання всіх українців незалежно від їх відмінностей (територіальних, соціально статусних, релігійних тощо) в *єдину спільноту*, яка, зберігаючи різні особливості (наприклад, різні мови), керується загальними морально-етичними та психолого-правовими принципами. На наш погляд, саме цей чинник викликає багато непорозумінь.

Так, нещодавно прийнятий Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» ("Закон про мову") гарантує панівну позицію української мови в державному управлінні, сфері послуг, освіті й медіа. Він також передбачає відповідальність посадовців за незнання мови. Приписи закону стають чинними лише через три роки від дати ухвалення, проте його впровадження вже розпочалося.

Закон дублює ст. 10 Конституції України, у якій зазначено те саме, проте наголошується на неприпустимості утисків інших мов на території нашої країни («...в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування»). Затвердження нового закону про державну мову, що передбачає зменшення можливостей використання інших мов, є прикладом політичних маніпуляцій, конструктивність яких викликає сумніви.

Ілюстративно тут може бути практика США – країни, яка очолює низку бажаних економічних і соціальних перетворень: «...країна не має офіційної мови на федеральному рівні, хоча, через наростання питомої ваги іспанської мови (наприклад, на телебаченні) та досить обмежену асиміляцію мігрантів з Азії та Латинської Америки, багато штатів оголосили англійську мову офіційною на місцевому рівні. Разом з тим ряд мов (іспанська, французька та гавайська) визнані офіційними в ряді штатів і територій» (Shevchenko, 2004, p. 74).

Деякі й більше мов використовуються як офіційні в багатьох розвинутих державах (Chuhrina, 2006, p. 147). Це заслуговує на посилену увагу як приклад підвищення комфортності в суспільстві, аніж введення обмежень у цій площині.

3. Державне сприяння розвитку духовної культури українського народу (науки, мистецтва, освіти), тобто надання, розширення та примноження можливостей для талановитих громадян реалізовувати свої *творчі здібності*.

Зазначимо, що серед проблем цього спектру увагу привертає стереотип, що допомагати слід лише молоді. Проте багато осіб середнього та похилого віку також можуть запропонувати цікаві творчі здобутки, хоча й можуть не знати, як саме повідомити про них світу. Відповідно, є сенс розширити державні програми розвитку талантів на осіб будь-якого віку.

Нині серед державних нормативів цієї площини все ще чинною є постанова про «Стратегічні завдання реформування освіти в Українській державі» (редакція від 29.05.1996 р.) ("Postanova Kabinetu Ministriv", 1993). У ній наголошено на вагомості відродження та розбудови національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави, формування освіченої, творчої особистості в усій різноманітності вітчизняних та світових зразків тощо. Проте пройшло вже понад двадцять років, але потужного розквіту наданих державою можливостей для творчості громадян допоки не помічено.

Безумовно, в становленні громадянськості українців є певні досягнення. Зокрема, національний одяг має попит як сучасний та модний зовнішній етнічний вияв зв'язку поколінь. Українці, незалежно від статі та віку, вдягають національний стрій як на свята, так і в повсякденному житті. Національна символіка країни (прапори, орнаменти) також має велику популярність і може бути прикрасою на автомобілях, будинках, навіть у татуваннях. Ми не можемо стверджувати, що держава сприяє такій динаміці, хоча констатуємо, що й не заважає.

4. *Утвердження ідей здорового способу життя* і практична підтримка здоров'я українського народу, боротьба з хворобами тощо. Серед кроків, що робить держава в цій сфері, помітною є медична реформа, зокрема, згідно з Законом України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», з 2020 року заклади охорони здоров'я всіх рівнів переходять на нову модель фінансування (медичні послуги будуть оплачуватися за договорами громадян з медичними закладами) ("Medychna reforma").

Попри це, нині недостатньо уваги приділяє держава профілактиці проблем зі здоров'ям. Раніше досить активно пропагували боротьбу з алкоголізмом у вигляді брошур про шкідливість пияцтва, плакатів «Не пий алкоголю!», повідомлень про затримання в нетверезому стані від правоохоронних органів на місце роботи осіб, помічених у відповідних правопорушеннях, тощо. Нині такого немає, крім пересторог на пачках із сигаретами, хоча кількість курців доволі значна.

Ця ситуація трапляється через відсутність налагодженої системи спілкування держави із суспільством у сфері соціальної профілактики

загалом і щодо вживання алкоголю, тютюну зокрема.

Ефективність перелічених кроків щодо культивування громадянськості з боку держави зможуть оцінити дослідники майбутніх поколінь. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства ми можемо запропонувати приділити увагу й іншим напрямкам формування громадянської свідомості виборців, зокрема таким:

- забезпечення прав і свобод громадян унаслідок ладу в соціумі, який забезпечує справедливий державний устрій, що сприяє розвитку особистості, її здібностей, спрямованих у бік розвитку громадянського суспільства;

- гнучка та практична система соціальної підтримки, правила користування якою створюють вигідність дотримання норм поведінки, що знижує або зовсім унеможлиблює напруженість між різними верствами населення;

- високий рівень народного господарювання та його прогресивна організація, що спрямована на матеріальний добробут усіх членів суспільства та дозволяє вдосконалювати засоби реалізації цього процесу;

- можливості обирати духовний шлях ще з дитинства для профілактики нав'язування одного релігійного шляху. Для цього в освітніх закладах мають викладатися основи релігієзнавства, де з наукових позицій пропонувався б аналіз усіх популярних релігій та міфологій.

Отже, детермінанти формування громадянської свідомості виборців ґрунтуються на різноманітних аспектах становлення та динаміки громадянськості як окремих осіб, так і суспільства загалом. У зв'язку із цим пропонуємо взяти найкраще з практики радянських часів, зокрема, щодо існування посади «політрука» (від рос. «политический руководитель») або «замполіта» (від рос. «заместитель командира по политической части») в закладах освіти. Функції такого службовця мають бути лише освітянськими та інформативними щодо подій, які відбуваються в поточний історичний проміжок часу.

Виправданість такої пропозиції зумовлюється тим, що пізнавальний інтерес молоді щодо актуальної політичної ситуації в Україні та у світі не має належної уваги з боку держави. Тому так легко долучити молодь до сумнівних політичних махінацій, на кшталт провокаційних мітингів, заворушень тощо. Також саме на молодь, передусім, спрямовується вплив так званих «інформаційних війн», якими багата сьогодні міжнародна політична атмосфера.

Дослідники вказують, що вперше посади, аналогічні політрукам, з'явилися ще у XVIII ст. в італійських арміях (ґамко, 2017, р. 174). Це було спричинено необхідністю створити хоч якусь єдність усередині військового формування, яке

складалося з найманців різних народів. Роль політруків полягала в контролі лояльності:

- військового складу своїм керівникам;

- ідеям тієї сторони збройного конфлікту, яка їх найняла;

- політичному та моральному устрою особового складу відповідного війська.

Особливо зростала роль політруків під час гострих соціальних перетворень, революцій, громадянських війн через те, що саме вони керували пропагандистською роботою.

Сьогодні поняття «політрук», «замполіт» на пострадянських теренах мають негативне емоційне забарвлення через асоціації з тоталітарним режимом. Проте навіть активні критики не можуть заперечити їх безумовних позитивних напрацювань, наприклад:

- згуртування колективів, а коли мова йде про військовослужбовців, це особливо значуще;

- надання особистого прикладу політично виваженої поведінки під час гострих соціальних подій та заворушень.

З поваленням СРСР зникла й фігура «замполіта» (яка прийшла на зміну політруку) 1942 року), була введена посада «помічник командира з виховної роботи» у військових формуваннях, проте вже з 1992 року було скасовано і її (Vonsovych, 2006, р. 102). Нині залишилася посада «офіцер-вихователь» у військових закладах освіти, проте функції цих посадовців скоріше адміністративно-методичні, вони не стосуються роз'яснення поточної політичної ситуації в країні. У зв'язку із цим пропонуємо в усіх освітніх закладах ввести факультативну навчальну дисципліну «Політична ситуація в Україні та в світі» й запровадити посаду її викладача, до професійних обов'язків якого, окрім вищевказаного, входило б:

- визначення адекватного вектору розуміння та підтримки конструктивної політики в державі й світі;

- формування високих професійних, морально-політичних і психологічних якостей;

- забезпечення розвитку громадянськості та почуття громадянського обов'язку члена суспільства.

Варто акцентувати увагу на можливості надавати підтримку позитивному морально-політичному та психологічному стану підлітків і молодих людей і своєчасно реагувати в разі виявлення небажаних емоційних станів (почуття байдужості чи відчаю через політичну ситуацію, бажання виплескувати на навколишніх агресію та насильство тощо). Реагуванням у даному випадку є заходи щодо запобігання правопорушень і девіантної поведінки, а також запобігання явищ, що спричиняють «відхід у віртуальну реальність» (наркоманія, алкоголізм, ігрова залежність тощо).

Погоджуємося з дослідниками (Petrova, 2004, р. 78; Kolisnyk, 2008, р. 114), які вказують, що формування громадянської свідомості виборців ґрунтується на вихованні моральності та патріотизму, а також на якості цього виховання. Це передбачає плекання та зрощування в суспільстві високого рівня піднесення так званого «громадянського почуття», іншими словами – почуття «Ми».

Вважаємо, що, розглядаючи детермінант формування громадянської свідомості виборців, слід враховувати всі чинники впливу, навіть ті, що відображені у фольклорі та народній творчості, та на всіх рівнях: від окремих соціальних груп і навчальних закладів до суспільства загалом. Організуючи просвітницько-виховну роботу щодо особливостей громадянської свідомості, доцільно враховувати соціокультурні ознаки відповідного регіону, нації.

Окрім прикладів з минулого, на підставі яких можливо пояснювати певні факти сьогодення, можна апелювати й до регіональних відмінностей ставлення населення до сучасних суспільно-політичних подій в Україні. Так, сприйняття української та російської мови доволі різне на сході та заході України, що потребує врахування при проведенні ідеологічної роботи. Спрямовуючи аргументацію до спільних національних інтересів, можливо досягти об'єднаної мети служіння Батьківщині та захисту її від ворогів.

Суспільні принципи (наявність та їх особливості) громадянськості й патріотизму є певним лакмусом для перевірки (Liubvyi, 1997, р. 304) – відбувається чи ні:

- відродження моральних цінностей минулого;
- діяльне ставлення особи до свого народу та держави;
- національна гордість і любов до Батьківщини;
- громадянська відповідальність за суспільно-політичні процеси;
- емоційна проникливість особи життям своєї країни, дотримання національних інтересів.

У зв'язку з цим доречно відповісти на запитання: наскільки процес виховання зумовлює його результат, тобто чи однаково детермінанти формування громадянської свідомості виборців впливають на окремих осіб? Відповідь на нього надає нам два варіанти: декларована готовність виконувати громадянські обов'язки або ж активна громадянська позиція, що підкріплюється відповідними поведінковими проявами. Другий (бажаний) варіант може мати місце лише в разі дієвих кроків держави щодо покращення соціальної сфери в країні, а не у випадку проголошення гасел на кшталт «покласти життя за Вітчизну».

Тому ще однією важливою детермінантою формування громадянської свідомості виборців

слід вважати реалізацію державою суспільних та національних інтересів. Дієвий соціальний захист, який повинна надавати держава, сприяє гармонійній взаємодії громадянина і суспільства – з одного боку, й суспільства та держави – з іншого. Це сприяє забезпеченню мотивації соціальної активності в суспільній сфері, оскільки наявність державних преференцій у вигляді соціального захисту сприяє утвердженню переконання, що від власних дій і вчинків залежить майбутнє конкретної особи та суспільства загалом.

Соціальна активність може виявлятися через будь-яку діяльність особи, що здатна впливати на середовище, навіть у таких побутових мікро-елементах поведінки, як не смітити на вулиці через повагу до інших громадян, котрі мають право на екологічне довкілля. Враховуючи, що ми розглядаємо детермінанти формування громадянської свідомості виборців, у даному контексті йдеться про доцільність уваги політичних діячів до повсякденної реальності електорату: здоров'я, санітарія, чисте довкілля. Спрямовуючи свою діяльність на покращення справ у цих сферах, можна впливати на громадянську свідомість суспільства, зацікавленого в дотриманні гідного рівня перелічених благ.

Наукова новизна

Відповідно, у якості загальних детермінант формування громадянської свідомості виборців можна назвати такі цінності, що окреслюють інтереси суспільства через наявність вже сформованих соціальних взаємозв'язків особистості:

- духовно-моральні (повага до прав людини на всіх рівнях, толерантність до будь-яких відмінностей членів суспільства);
- світоглядно-психологічні (висока здатність до саморозуміння, контрольованих емоційних переживань та кричного оцінювання сьогодення);
- морально-етичні (суспільне благочестя, доброзичливість, висока побутова культура відносин, взаємодопомога, турбота, солідарність, розуміння);
- національні (патріотизм, участь у державному управлінні, правосвідомість, громадянська самосвідомість, громадянська відповідальність, громадянська активність);
- соціальна гармонія (щастя кожного громадянина як синонім суспільного блага, створення та високий рівень ефективності функціонування ключових соціальних сфер);
- науково-світоглядні (розвиток цивілізації на всіх рівнях – гуманізація внутрішньодержавних та міжнародних відносин, зниження загальної ворожості як на побутовому соціальному рівні, так і щодо світової політики).

Висновки

Узагальнення вищевикладеного дає підстави вважати формування громадянської свідомості як складний процес усвідомлення особистістю себе не лише як громадянина, а і як виборця. Саме через участь у виборах як у масштабній

соціально-політичній події переважна більшість громадян має змогу виявляти власну соціальну активність. Окрім того, атмосфера виборів – це той унікальний момент, коли суспільство згадує, відчуває та активно впливає на якість своїх прав, свобод та обов'язків.

REFERENCES

- Arutiunian, K.S. (2019). Faktory formirovaniia obshchestvennogo soznaniia v sovremennykh usloviakh [Factors of forming of public consciousness in modern terms]. *Vesti Severnogo (Arkticheskogo) federalnogo universyteta, Conduct the North (Arctic) federal university*, 3, 89-92. doi: 10.17238/issn2227-6564.2019.3.80 [in Russian].
- Chemshit, A.A. (2004). *Gosudarstvennaia vlast i politicheskoe uchastie [State power and political participation]*. Kiev: Ukr. Tsentr dukhovnoi kultury [in Russian].
- Chuhrina, O.R. (2006). Transformatsiia mizhnatsionalnykh ta mizhetnichnykh vidnosyn u Zakhidnii Yevropi v 1980-1990-ti rr. [Transformation of international and ethnic relations in Western Europe in 1980-1990]. *Candidate's thesis*. Donetsk [in Ukrainian].
- Ivchenkov, S.G., & Sayganova, E.V. (2019). Patriotizm kak komponent obshchestvennogo soznaniia: pokolencheskiy rakurs izmereniia [Patriotism as component of public consciousness: measuring foreshortening in a generation]. *Vestnyk Instituta sotsiologii, Announcer of Institute of sociology*, 1(10), 96-109. doi: 10.19181/vis.2019.28.1.558 [in Russian].
- Kolisnyk, Yu.V. (2008). *Formuvannia suspilnoi svidomosti zhurnalnoiui periodykoii URSS (1950-1980 rr.) [Forming of public consciousness by the magazine periodicals of URSS (1950-1980)]*. Kyiv: KNU im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
- Kozlovskaya, H.V. (2006). Orhanizatsiina svidomist: dialektyka indyvidualnoho i suspilnoho [Organizational consciousness: dialectician individual and public]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Liubvyi, Ya.V. (1997). Dynamika ta tendentsii rozvytku suchasnoi suspilnoi svidomosti (samorhanizatsiinyi pidkhid) [Dynamics and progress of modern public consciousness (self-organizational approach) trends]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Medychna reforma na 2020 rik: MOZ Ukrainy zaluchylo patsiienty orhanizatsii [Medical reform on 2020: Ministry of guard of healthy of Ukraine attracted organizations of patients]. *Sait "Ukrainskyi medychnyi chasopys", Site "Ukrainian medical magazine"*. Retrieved from <https://www.umj.com.ua/article/158882/medichna-reforma-na-2020-rik-moz-ukrayini-zaluchilo-patsiyentski-organizatsiyi> [in Ukrainian].
- Morhun, O.A. (2005). Sotsialno-filosofski zasady stanovlennia natsionalnoi suspilnoi svidomosti na pidhrunti etnoregionalnoi kultury [Social-philosophical principles of becoming of national public consciousness on soil of ethnic-regional culture]. *Candidate's thesis*. Kryvyi Rih [in Ukrainian].
- Morozova, O.O. (2006). Osoblyvosti formuvannia politychnoi kultury molodi v umovakh hlobalizatsii [Features of forming of political culture of young people in the conditions of globalization]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Petrova, H.M. (2004). Moralnaisna samoidentyfikatsiia yak etychna problema [Moral self-definition as ethic problem: dis]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Poltorakov, O.Yu. (2004). Yevropeiska politychna intehratsiia v suchasni tsvivilizatsiini systemi [Europe political integration in the modern civilization system]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro Derzhavnu natsionalnu prohramu "Osvita" ("Ukraina XXI stolittia)": vid 3 lystop. 1993 r. No. 896 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "About the Government national program "Education" ("Ukraine of XXI of century)"] from November 3, 1993, No. 896]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-p> [in Ukrainian].
- Rashydov, S.F. (2012). Vykhovannia u studentskoi molodi tsinnosti hromadianskoho suspilstva [Education for the student young people of values of civil society]. *Doctor's thesis*. Luhansk [in Ukrainian].
- Sazonova, A.A. (2018). Sredstva massovoi informatsii kak instrument vozdeistviia gumanitarnykh tekhnologiy na obshchestvennoe soznanie [Mass medias as instrument of influence of humanitarian technologies on public consciousness]. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i iuridicheskie nauki, kulturologiia i iskusstvedenie. Voprosy teorii i praktiki, Historical, philosophical, political and legal sciences and study of art. Questions of theory and practice*, 1, 78-81. doi: <https://DOI.org/10.30853/manuscript.2018-1.17> [in Russian].
- Semikolenov, V.N. (2006). Moral v informatsionnom obshchestve [A moral is in informative society]. *Candidate's thesis*. Simferopol [in Russian].
- Shevchenko, M.M. (2004). Heopolitychni znannia yak systemna osnova formuvannia suspilnoi svidomosti (sotsialno-filosofsky aspekt analizu) [Geopolitical knowledge as system basis of forming of public consciousness (social-philosophical aspect of analysis)]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Sokolov, V.N., & Khaneev, S.E. (2002). *Vlast. Politika. Massy [Power. Politics. The masses]*. Odessa: Maiak [in Russian].
- Titarenko, A.V. (2007). Politychna loialnist yak determinanta zabezpechennia politychnoho poriadku ta stabilnosti derzhavy [Political loyalty as determinant of providing of political order and stability of the state]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

- Verbytska, P.V. (2010). Teoretyko-metodychni osnovy hromadianskoho vykhovannia uchnivskoi molodi u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [Theoretical-methodical bases of civil education of student's young people in general educational establishments]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Vonsovych, S.H. (2006). Sutnist ta evoliutsiia totalitaryzmu yak teorii i politychnoi praktyky [Essence and evolution of totalitarianism as a theory and political practice]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Yamko, N.M. (2017). *Tsyvilizatsiia. Doslidzhennia istorychnoho dosvidu. (Filosofii istorii) [Civilization. Research of historical experience. (Philosophy of history)]*. Ternopil: StereoArt [in Ukrainian].
- Zakon pro movu v Ukraini nabrav chynnosti [A law on a language in Ukraine inured]. *Sait "Radio Svoboda", Site "Radio is Freedom"*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-derzhavna-mova-zakon-chynnist/30057675.html> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Арутюнян К. С. Факторы формирования общественного сознания в современных условиях. *Вести Северного (Арктического) федерального университета*. 2019. № 3. С. 89–92. (Серия «Гуманитарные и социальные науки»). doi: 10.17238/issn2227-6564.2019.3.80.
- Чемшит А. А. Государственная власть и политическое участие : монография. Киев : Укр. Центр духовной культуры, 2004. 527 с.
- Чугрина О. Р. Трансформація міжнаціональних та міжетнічних відносин у Західній Європі в 1980–1990-ті рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Донецьк, 2006. 252 с.
- Ивченков С. Г., Сайганова Е. В. Патриотизм как компонент общественного сознания: поколенческий ракурс измерения. *Вестник Института социологии*. 2019. № 1. Т. 10. С. 96–109. doi: 10.19181/vis.2019.28.1.558.
- Колісник Ю. В. Формування суспільної свідомості журнальною періодикою УРСР (1950–1980 рр.) : монографія. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2008. 290 с.
- Козловська Г. В. Організаційна свідомість: діалектика індивідуального і суспільного : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. Київ, 2006. 195 с.
- Любивий Я. В. Динаміка та тенденції розвитку сучасної суспільної свідомості (самоорганізаційний підхід) : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03. Київ, 1997. 400 с.
- Медицина реформа на 2020 рік: МОЗ України залучило пацієнтські організації. *Український медичний часопис*. URL: <https://www.umj.com.ua/article/158882/medichna-reforma-na-2020-rik-moz-ukrayini-zaluchilo-patsiyentski-organizatsiyi>.
- Моргун О. А. Соціально-філософські засади становлення національної суспільної свідомості на підґрунті етнорегіональної культури : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Кривий Ріг, 2005. 205 с.
- Морозова О. О. Особливості формування політичної культури молоді в умовах глобалізації : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. Київ, 2006. 186 с.
- Петрова Г. М. Моральнісна самоідентифікація як етична проблема : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.07. Київ, 2004. 178 с.
- Полтораков О. Ю. Європейська політична інтеграція в сучасній цивілізаційній системі : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. Київ, 2004. 199 с.
- Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») : постанова Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 1993 р. № 896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-p>.
- Рашидов С. Ф. Виховання у студентської молоді цінностей громадянського суспільства : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2012. 441 с.
- Сазонова А. А. Средства массовой информации как инструмент воздействия гуманитарных технологий на общественное сознание. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2018. № 1. С. 78–81. doi: <https://DOI.org/10.30853/manuscript.2018-1.17>.
- Семиколенов В. Н. Мораль в информационном обществе : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. Симферополь, 2006. 212 с.
- Шевченко М. М. Геополітичні знання як системна основа формування суспільної свідомості (соціально-філософський аспект аналізу) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2004. 198 с.
- Соколов В. Н., Ханеев С. Е. Власть. Политика. Массы. Одесса : Маяк, 2002. 204 с.
- Тітаренко А. В. Політична лояльність як детермінанта забезпечення політичного порядку та стабільності держави : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2007. 206 с.
- Вербицька П. В. Теоретико-методичні основи громадянського виховання учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Київ, 2010. 527 с.
- Вонсович С. Г. Сутність та еволюція тоталітаризму як теорії і політичної практики : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2006. 203 с.
- Ямко Н. М. Цивілізація. Дослідження історичного досвіду. (Філософія історії) : монографія. Тернопіль : СтереоАрт, 2017. 683 с.
- Закон про мову в Україні набрав чинності. *Радіо Свобода* : [сайт]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-derzhavna-mova-zakon-chynnist/30057675.html>.

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2019

Berezenko V. – Postgraduate Student of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6247-1703>

Determinants of Forming of Civil Consciousness of Electors

*The **purpose** article the presented results of generalization of scientific looks in relation to determinants of forming of civil consciousness of electors. A **methodological** tool is presented by totality of theoretical (analysis, synthesis, comparison, generalization) methods. The theoretical basis of the study is the work of leading domestic and foreign scientists – psychologists, lawyers, political scientists, sociologists. **Scientific novelty.** An author defined the factors of structuralness of civil position of person and gave a concept «civilness» as integral properties of personality. Fundamental positions of process of forming of civil consciousness were reasonable: providing of rights and freedoms of citizens due to a line-up in society, that provides the just political system and assists to development of personality; flexible and practical system of social support, rule of the use that advantageous for the observance of codes of conduct; it reduces or quite neutralizes tension between the different layers of population; high level of folk menage and him progressive organization that is sent to material welfare of all members of society and allows to perfect facilities of realization of this process. Next values are certain as general determinants of forming of civil consciousness of electors; it represents interests of society due to the presence of the already formed social intercommunications of personality: spiritually-moral (respect to the human rights on all levels, tolerance is to any differences of members of society); psychological (a high capacity is for understanding itself, controlled emotional experiencing and evaluation of critical evaluation of present time); mental (public piety, goodwill, high domestic culture of relations, mutual help, anxiety, solidarity, understanding) and ethical; national (patriotism, participating in state administration, sense of justice, civil consciousness, civil responsibility, civil activity); social harmony (happiness of every citizen as synonym of public benefit, creation and high level of efficiency of functioning of key social spheres); scientific (development of civilization is on all levels, humanizing of state and international relations, decline of general hostility both at domestic social level and in a worldwide policy). **Conclusions.** An author grounded, that forming of civil consciousness is a difficult process of realization personality itself not only as a citizen but also as an elector. Taking part in the election is a scale socio-political event, when majority of citizens have the opportunity to express the social activity. Except that, an atmosphere of elections is a unique moment, when society feels and actively influences on quality of the rights, freedoms and duties.*

Keywords: civil consciousness; civil position; rights and freedoms of citizens; social support; codes of conduct; social tension.